

УДК 316.347

Кутирьова Віра Ігорівна

Кандидат соціологічних наук, доцент

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна***МЕТОДИКА «БІОГРАФІЯ ЕТНІЧНОСТІ» У СОЦІОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ**

Стаття присвячена опису можливостей застосування біографічного методу у дослідженні етнічності та у навчальних практиках з соціології. Аналіз біографічних есе етнічності, виконаних студентами, проводиться за критеріями значущості для них етнічної ідентичності, маркерів її конструювання, чинників трансформації та пов'язаного з нею відчуття біографічної захищеності особистості. Зазначається, що ситуація загрози етнічності, будучи суб'єктивно сприйнятою, відображається на почутті захищеності особистості і завжди об'єктивує проблему трансформації ідентичностей. Робиться висновок, що найбільша біографічна незахищеність властива інформантам, які відчувають загрозу як власній етнічності, так і власному етносу. При чому мова йде про сприйняття різних загроз – загрози зовнішнього ворога і загрози бути стигматизованим в якості внутрішнього ворога.

Ключові слова: етнічність, біографічне есе, етнізація, стигматизована етнічність, біографічна (не-)захищеність

В сучасному світі під тиском процесів глобалізації та зустрічних процесів «етнічного ренесансу» проблема актуалізації та політизації етнічності набуває особливої гостроти. В українському контексті цю проблему ще більш актуалізують події останнього 5-річчя - Євромайдан, військові дії на сході країни, вимушена внутрішня міграція. До того ж зазвичай дискурс національної ідентичності зазвичай ускладнюється неоднозначністю трактування у політико-правовій площині й в академічній спільноті найбільш прийнятної для України моделі націєтворення, що може спиратися на політичну або етнічну моделі нації. Динаміка етнічності, поряд з такими територіально-просторовими ідентичностями, як національна, громадянська, регіональна, локальна (на рівні міста або села), традиційно стає предметом аналізу в рамках соціологічних моніторингів. Але, на жаль, в рамках досліджень за кількісною методикою поза увагою часто опиняються питання, яким саме чином, під комплексним впливом яких чинників відбувається процеси етнізації та реетнізації особистості, і, зокрема, яку роль відіграє етнічність на тих біографічних відрізках, які можна визначити як перехідні, поворотні.

Ці питання актуалізують проблему застосування якісних методик, і зокрема біографічного методу, до аналізу механізму формування та трансформації етнічності та тих чинників, що обумовлюють ці процеси.

Відповідно метою даної статті є розкриття можливостей застосування біографічного методу до аналізу етнічних ідентичностей у соціологічних дослідженнях та в практиці викладання соціологічних дисциплін.

Однією з перших спроб застосування біографічного методу до аналізу етнічності на пострадянському просторі можна вважати роботу Санкт-Петербурзьких дослідників «Конструювання етнічності» [1]. Погоджуючись з авторами монографії, зазначимо, що логіка аналізу біографічних інтерв'ю виявляється у поєднанні біографічного, історичного і соціально-структурного виміру соціальної реальності. Це, в свою чергу, обумовило дослідницьку стратегію одного з авторів монографії Йоханеса Ангермюллера, який запропонував упорядкування матеріалів інтерв'ю за двома такими критеріями, як загальна модель орієнтації (етнічна свідомість, професійна, сімейна орієнтація тощо) та біографічна (не-)захищеність [1; 262].

Доцільність виділення першого критерію пов'язана з тим, що особистість має в своєму розпорядженні не єдину, а множинність орієнтаційних схем, які можуть як доповнювати одна одну, так і взаємно суперечити. Причому домінуючу роль в різні періоди життя та під впливом

різних обставин можуть на себе брати різні орієнтаційні схеми. Так, поряд з сімейною, професійною орієнтацією домінуючу роль може брати на себе й етнічна орієнтація. Адже етнічний спосіб інтерпретації соціальних подій є одним із засобів діючого суб'єкту упоратися з соціальною та біографічною комплексністю.

Подібна особливість етнічності обумовлює її рухливий і пластичний характер. Етнічні орієнтації потребують постійного визначення і підтвердження за допомогою біографічних подій і ситуацій взаємодії, отже «етнічність існує тільки в процесі розуміння» [1; 263].

Що стосується критерію біографічної (не-)захищеності, його актуальність обумовлена тим, що етнічна свідомість закріплена біографічно, «сама біографічний спадок надає етнічності сенсу». Відповідно значення етнічності може бути виявлено лише на фоні складання біографічних знань. Причому біографічний вимір охоплює як вплив суспільних чинників на хід біографії, так і подолання цих чинників індивідом. Як зауважує Й. Ангермюллер, «біографія не є ані об'єктивною, ані суб'єктивною – вона завжди є подоланням суб'єктом об'єктивних чинників» [1; 263].

Як життєвий шлях вона описує об'єктивне ставлення, як записана історія життя або «біографічна тематизація» вона передбачає послідовний підхід до проблеми суб'єктивності. І ось як раз на перетині суб'єктивних та об'єктивних чинників знаходиться біографічна (не-)захищеність, яка передбачає врахування процесів впливу об'єктивних чинників і суб'єктивних стратегій їх подолання. Виходячи з цього, небагата зламами біографія може не передбачати постійного перевизначення власної ідентичності, отже місце розташування ідентичностей в ідентифікаційному наборі особистості може бути збережено і стабілізовано, а ті ідентичності, які знаходились у спокійному, демобілізованому стані, залишаються у цьому стані, забезпечуючи індивіду почуття власної біографічної захищеності.

В той саме час біографії із зламами описують життєвий шлях, який постійно або час від часу вводить індивіда в «поворотні» ситуації, які можуть визначатися як небажані, фатальні або випадкові. Як реакція на подібні ситуації індивід може актуалізувати певні ідентичності, навіть якщо вони входять у суперечність з іншими складовими ідентифікаційного набору, або, навпаки, свідомо намагатися деактуалізувати певні ідентичності, намагаючись замінити їх іншими. І в першому, і в другому випадках такі вимушені трансформації ідентичності можуть як збільшити почуття власної захищеності, так і суттєво зменшити потенціал біографічної захищеності особистості.

Свого часу ідею застосування біографічного есе як форми навчальної роботи в рамках курсу «Етнологія» запропонувала авторка цього курсу, спеціаліст в галузі етнонаціональної проблематики Арбеніна Віра Леонідівна. Як результат, ця навчальна практика перетворилася на дослідницький досвід застосування біографічного методу до вивчення процесу етнізації молоді. У 2013 році Віра Леонідівна поділилась своїм досвідом аналізу біографічних есе етнічності студентства в рамках Харківський соціологічних читань [3].

У 2013 році, за результатами аналізу біографічних есе харківських студентів, найбільш поширеною виявилась українська етнічна ідентичність, досить поширеною – українсько-російська біетнічність і лише у незначній частині випадків інформанти визначали виключно російську або маргінальну ідентичність. Майже в усіх випадках процес формування етнічної ідентичності пов'язувався студентами з їхнім статусом громадянина України, сприйняттям цього статусу. Найбільш безболісно процес формування етнічної ідентичності протікав у тих молодих людей, які походять із моноетнічних українських родин і які з дитинства були занурені в українське мовне й культурне середовище. Статус громадянина України лише підсилював їхнє сприйняття себе як приналежних до українського етносу.

На відміну від гармонійного сполучення етнічної і національно-громадянської ідентичності, яке спостерігалось у тих, хто вважає себе етнічними українцями, ті інформанти, які відчували свою глибоку укоріненість у російське середовище і культуру й одночасно знаходилися під потужним впливом україноцентричної системи освіти та виховання, підкреслювали, що опинились в ситуації конфлікту ідентичностей.

2 роки по тому аналіз нових біографічних есе інформантів (130 есе студентів 4-го курсу були написані у жовтні 2015 та 2016 років,) передбачав врахування актуальної на той час ситуації, яка характеризувалась активним зіткненням в політичному і медіа-дискурсах двох «етнічних картин світу», як таких, що виключають одна одну. Ця ситуація спровокувала або посилила трансформацію етнічності у наступних основних напрямках:

1 – обрання однієї з ідентичностей за рахунок заперечення іншої, але з визнанням, що раніше вони співіснували на рівні свідомості (властива бітнорам), 2 – мобілізація раніше сформованої етнічності, яка отримала більшого емоційного забарвлення за тих умов, що склалися. Ці ситуації так чи інакше були пов'язані з вирішенням інформантами проблеми власної захищеності, яка для одних (незалежно, до речі, від етнічних орієнтацій) вирішувалась вдало, а для інших ставала приводом гострих і болючих переживань. Окремо слід виділити досить розповсюджене серед сучасного студентства обрання альтернативних ідентичностей (космополітичної, локальної), іноді на фоні часткового або повного заперечення етнічності.

Якщо спробувати відобразити розташування цих різних типів ідентичності у системі координат з 2 осями: де вертикальна вісь вказує на суб'єктивну значущість для інформанта власної етнічності (висока-низька), а горизонтальна вісь – на біографічну захищеність/незахищеність, то ми отримаємо наступну матрицю етнічної ідентифікації (див. рисунок 1).

Рисунок 1. Типологія етнічних ідентичностей за критеріями значущості етнічності та біографічної (не)захищеності

Так, аналіз есе інформантів з тісним сполученням етнічної і національно-громадянської ідентичності часто вказував на їх етнічну мобілізацію поряд з переживанням драматичних почуттів, пов'язаних з загрозливими для етнічності зовнішніми обставинами.

«Саме зараз ті, хто чітко не розумів до якої етнічності належить, усвідомлюють це. І я теж особливо гостро це відчуваю зараз. На цій неоголошеній війні загинув мій знайомий

молодий хлопець. Йому мало виповнитися 22. Він був бійцем підрозділу спецпризначення і загинув, врятувавши товариша. Такі як він рятують нас, рятують наш спокій і нашу землю. Таких, як він, водночас дуже багато і дуже мало. Бо набагато більше бійців просто втекло від цієї війни. Думаю, теперішні тяжкі часи – це урок для нашої держави, наших людей, дуже кривавий урок, але він дуже багато чому вчить. Тому, думаю, ми повинні не тільки пишатися правом називатися українцями, ми повинні відчувати себе українцями, ми повинні любити все українське, любити свою землю, своїх батьків. Українська влада повинна бути дійсно «з Україною в серці» і тільки тоді Україна буде процвітати, її будуть поважати і будуть рахуватися з нею на світовій арені» (інформант L, 2015).

«Ярким штрихом, который обострил мое восприятие своей идентичности, заставил по-новому переосмыслить её, стали события Майдана в Украине. Вероятно, одним из самых ярких в жизни воспоминаний у меня в памяти останутся события апрельского утра 2014 года, когда в моем родном городе (Славянск) увидела собственными глазами, как неизвестные вооруженные люди снимают украинский флаг со здания МВД и на его место устанавливают флаг России. Также оставит отпечаток на восприятии своей идентичности и момент освобождения города, возвращение в него украинской власти» (інформант Ц, 2016).

Далі даний інформант робить висновок, що саме після цих подій для нього зростає значущість української мови і національної символіки як атрибутів української державності і символів патріотизму.

Своєрідним прикладом ідентифікації за моделлю «етнос під загрозою» можна вважати і такий тип маргіналізованої етнічності, коли індивід вимушений визначитися там, де раніше такої необхідності не було, як варіант, обирати з власного ідентифікаційного набору одні ідентичності, можливо, через заперечення властивих йому раніше інших ідентичностей. Це вимушене визначення, що вимагає трансформації раніше сформованого ідентифікаційного набору особистості, часто властиве саме біетнорам:

«Мои родители выросли в Советском союзе, папа родился и вырос в Харькове, но мои бабушка и дедушка по папиной линии с Белгорода, мама также с Курской области. Раньше не было четкого распределения на россиян и украинцев... Я росла с любовью к двум своим «этническим». Недавние события в стране многое изменили. Я не стала патриотичной, я стала атеисткой в политическом плане. Находясь в Украине я защищаю Россию, а находясь в России Украину» (інформант А4, 2016).

Така поведінка є спробою інформанта зберегти власну подвійну ідентичність, яка визначається біетнічністю походження, і забезпечити таким чином почуття захищеності власного біографічного проекту.

Важливим чинником етнізації, часто пов'язаним з біографічною незахищеністю, є феномен стигматизації етнічності. Так, він може проявлятися у фізичній стигматизації індивіда і зарахуванні його до лав представників певного етносу, коли сам індивід відчуває свою приналежність до іншого етносу. В цьому випадку мобілізація власної ідентичності обумовлена спробою довести «своїм» власну етнічну приналежність:

«Из-за внешности (восточные черты лица) меня причисляли к какой угодно национальности кроме родной. Я обижалась не от того, что та другая этничность звучала для меня оскорбительно – скорее потому, что по непонятным причинам меня «отрывали» от родного, пусть всё начиналась и заканчивалась на словах... В этих разговорах меня «отрывали» от дома, от мамы – украинки, от бабушки, говорящей на украинском языке» (інформант ВЗ, 2016)

Для даного інформанта зовнішня несхожість на представників слов'янської зовнішності стало стимулом виховувати в собі почуття етнічної самосвідомості, зокрема, «читаючи книги українською мовою». Як результат співвідношення себе з українською етнічністю викликає у цього респондента «відчуття дома і сім'ї».

В багатьох есе інформантів з українською етнічністю в якості події, що спровокувала усвідомлення власної етнічності, описувався досвід відкриття «свого» через зіткнення з «чужим».

«Я осознала, кто такие «наши», когда папа смотрел футбол, мама смотрела Евровидение или дедушка во время прогулки по Красной площади замечал украинцев» (інформант Д4, 2016) або *«За границей я ощущала себя украинкой больше, чем в своей стране. Чаще посещали мысли «А в Украине это не так», «В моей стране это бы значило совсем другое»* (інформант Д5, 2016).

Ще одним типом етнічності, який, за результатами аналізу біографічних есе, набув актуальності саме після подій 2013-2014 років, став етнічний нігілізм як протест. Мова йде про описаний інформантами досвід травматизації етнічності, пов'язаної, на їхню думку, передусім з радикалізацією у політичному дискурсі національного питання, і мовного питання зокрема. Це свідчить про те, що саме розчарування у політичних діях влади може провокувати маргіналізацію громадянської, етнічної ідентичностей особистості. Як приклад, фрагменти наступних есе:

«Мне ещё предстоит пройти целый ряд этапов. И будут добавляться новые факты в мою этническую биографию. Но сегодня я не ощущаю себя украинкой, не ощущаю себя гражданином этой страны. Да и не хочу этого. Я люблю свой город и могу с гордостью сказать о том, что я харьковчанка. Я гордо отмечаю, что я любящая дочь и внучка, причисляю себя к студентам одного из лучших ВУЗов Украины. Но что касается моей национальной идентичности, можно сказать, что наше государство за достаточно короткий период времени сформировало у меня устойчивое неприятие ко всем тем процессам, которые сегодня происходят на Украине, именно потому я и не стремлюсь ощутить себя частью украинского общества» (інформант F, 2015).

Рефлексія студентів-інформантів щодо травматичного досвіду власної етнічності призводить до формулювання вимоги деполітизації етнічності, що міститься у наступному фрагменті:

«Я считаю, что при сохранении этничности как социокультурной традиции (в частности, описанная выше актуализированность моей украинской этничности не исчезла и не потеряла силы) необходимо нивелировать её политическое значение и воздержаться от вражды на этом основании» (інформант J, 2016).

Окремо слід звернутися до біографічних есе, в яких спостерігався сутнісний зв'язок етнічної ідентичності інформанта з громадянською та національною ідентичністю. Цей тип ідентичності описувався раніше, коли мова йшла про інформантів, які походять із моноетнічних українських родин і які з дитинства були занурені в українське мовне й культурне середовища. Статус громадянина України лише підсилював їхнє сприйняття себе як приналежних до українського етносу. Особливістю цього типу ідентичності є те, що його носії описували процес формування власної етнічності як гармонійний, позбутий будь-якого травматизованого досвіду.

«Несмотря на то, что мои родители по национальности русские, они всегда любили страну, в которой живут, и всегда скорее воспринимали себя гражданами Украины, но не соотносили свою этническую принадлежность с украинским народом. Я же с самого детства идентифицировала себя как украинку, несмотря на свои корни. Биография моей этничности берёт своё начало с раннего детства, так как большую часть своего времени тогда я проводила у бабушки в деревне... Большинство традиций, примет и поговорок, бытующих там, – истинно украинские. В 6 лет начался новый этап моей биографии – школьное время. Как мне кажется именно школа привила мне любовь к Украине и всему украинскому, развила во мне патриотизм. Началось всё это с изучения украинского языка... Затем я интересовалась историей Украины... И не смотря на то, что в семье и со сверстниками я по большей части разговаривала на русском языке, это не мешало моей самоидентификации...»

«...Для меня понятие этничности предполагает переплетение её «гражданских» и «культурных» составляющих...Частью моей идентичности является то, что я родилась в этой стране и являюсь гражданской Украины, уважаю её законы. Что касается культурных составляющих, то здесь – уважение и знание истории Украины, её традиций и обычаев, культуры, знание украинского языка и литературы...».

Іншим типом етнічності, який теж ми охарактеризували як досить «спокійний», позбутий травматизованого досвіду, виявився тип етнічності, який можна, за використанням класифікації Л. Дробіжевої, визначити як етніцизм на тлі космополітизму [4]. Цей тип етнічності є одним з так званих етноіндиферентних типів ідентифікації, але одночасно, як виявилось, пов'язаним з високим ступенем відчуття особистісної захищеності:

«Активное воздействие системы образования (курс «Я и Украина», история, география, вузовский курс «История украинской культуры» (в рамках которого рассматривались антропологические особенности украинского этноса) значительным образом не повлияли на формирование моей идентификации себя как представителя украинского этноса. Я не идентифицирую себя как представителя какого-либо конкретного этноса в силу ряда причин: из-за особенностей социализации в раннем детстве; из-за полиэтничности семьи, в силу полиэтничности города, где я родился и живу (Дергачи). Тип моей этничности «этнический нигилист» - гражданин мира» (інформант 33, 2016).

«Росла я в украинской семье, где говорят по-русски. Отдыхали мы всегда в Крыму. Училась в украинской школе по названию и русско-украинской по факту. В семье любим Чёрное море и не ездим на Азовское. Росла я на украинской, русской и американской литературе, смотрела американский кинематограф и души не чаяла в украинской кухне и итальянской пицце. Вопросы этничности и национальности всё больше будут уходить на задний план. Я бы написала, что я – гражданин мира, но паспорт этого гражданина признают в 6 неблагоприятных странах. Я бы назвала себя гражданином Европы, но здесь идёт прямая ассоциация с ЕС, частью которого мы не являемся. Поэтому ощущаю себя жителем Земли, которым каждый из нас является» (інформант 32, 2016).

«Я себя и украинцем не особо чувствую, я понимаю американский юмор, я пишу любые тестирования по английскому языку лучше, чем по русскому или украинскому...» «... я себя чувствую как часть этого мира как целой системы, а не лишь винтиком в одном обществе. Однако когда я смотрю на норвежские фьорды, порою думаю, что это мой дом, так же как норвежец может увидеть украинские пшеничные поля и невольно пустить слезу» (інформант Д2, 2016).

Звичайно описати всі напрями етнобіографічних розповідей не уявляється можливим. Ми окреслили лише деякі з них. Передусім нас цікавило, яким чином різні моделі усвідомлення етнічності, пов'язані з різним сприйняттям значущості даної характеристики, можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати відчуттю особистісної захищеності.

Зазначимо, що найбільша біографічна незахищеність відчувалась в тих есе, які належали інформантам, що відчували загрозу як власній етнічності, так і власному етносу. При чому це було властивим як носіям української етнічності, так і тим, хто заперечував дану ідентичність. Просто мова йшла про сприйняття різних загроз – загрози зовнішнього ворога і загрози бути стигматизованим в якості внутрішнього ворога. В той саме час найбільш «спокійними», якщо можна так виразитися, виявились есе, в яких респонденти поряд з визнанням власної етнічності або її відсутності робили акцент на громадянській ідентичності, локальній (міській) ідентичності або космополітичній. Це дає привод для гіпотези, що подібна синтезована ідентичність, виявляючись більш гнучкою і пристосованою до актуальних соціально-політичних контекстів, не дозволяє своїм власникам втрачати відчуття соціальної солідарності, а відповідно – і особистісної захищеності. До того ж така розмитість етнонаціональних ідентичностей може сприяти послабленню рівня напруги у міжнаціональних відносинах, зокрема в студентському середовищі.

Щодо біографічного есе як методу зазначимо, що, як і будь-який дослідницький метод, він має свої переваги та недоліки. Серед недоліків застосування біографічного методу в аудиторії, безумовно, можна назвати етичну проблему використання отриманих даних (адже наші респонденти-студенти соціологічного факультету, відповідно, принцип анонімності деякою мірою порушується), певна раціоналізація біографічної розповіді інформанта (враховуючи наявність в них певного рівня професійної компетентності). Але не дивлячись на наявність недоліків, все ж таки переваг він має більше – це і доступність у застосуванні цього методу в якості практики не тільки з дослідницькою, але й з навчальною метою, це схожість інтерпретаційних схем інформанта і викладача-дослідника (враховуючи спільність академічного поля, в якому вони співпрацюють), а головне – це можливість перевірки та уточнення інформації, отриманої в рамках кількісних методик, а також висунення нових дослідницьких гіпотез як основи для подальших комплексних досліджень етнічності

Список використаних джерел

1. Конституирование этничности / Под ред. В. Воронова и И. Освальда. – СПб: Изд-во «Дмитрий Буланкин», 1998. – 303 с.
2. Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиції і сучасний досвід / Л. Скокова. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 204 с.
3. Арбеніна В.Л. Суб'єктивний досвід формування етнічності сучасної української молоді в біографічній ретроспективі / В.Л. Арбеніна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Харків, 2013. – С. 293-301.
4. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: навчальний посібник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 68-100.
5. Сикевич З.В. Соціологія і психологія національних відносин: учебное пособие. – СПб: Изд-во Михайлова, 1999. – 203 с.
6. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

УДК 378.141

Чорній Віра Ярославівна

Кандидат педагогічних наук, доцент

Львівський навчально-науковий інститут «Університет банківської справи»

CLIL: ІНТЕГРОВАНЕ ВИВЧЕННЯ ЗМІСТУ ТА МОВИ

У статті розглядається поняття «Інтегроване вивчення змісту та мови», яке є вже звичним явищем у країнах Європейського Союзу і використовується для характеристики навчального процесу, коли навчальні предмети вивчаються іноземною мовою. Наголошено на тому, що на сьогоднішній день із усіма наявними засобами, доступними у Вищій школі, немає підстав ігнорувати можливість спростити процес інтеграції предметної та мовної освіти.

Ключові слова: зміст навчання, комплексне вивчення мови, інтегрований підхід, мовна компетенція, вища освіта.

Термін CLIL (Вивчення мови через інтегроване навчання) позначає будь-яке викладання / вивчення немовного предмету за допомогою іноземної мови. Іншими словами, ми можемо констатувати, що це (Система) спосіб вивчення мов разом із викладанням іншого предмету. Така ситуація заохочує студентів до використання іноземної мови з професійною метою як справжній засіб спілкування. Крім того, вивчення мови через інтегроване навчання може мотивувати студентів у їх впевненості підтримувати навчальний процес за межами аудиторії.

Підходи та Концепції до викладання мов в Україні, що використовуються у навчальних програмах, підкреслюють важливу роль професійної іноземної мови для вивчення фахових предметів. Така ситуація вже стала невід'ємною частиною системи відліку для викладання іноземних мов у Європейській освіті. Внаслідок цього особливу увагу буде приділено досвіду країн із двомовною освітою (L2) та CLIL, де існує друга (або третя) система комунікації за допомогою мови, відмінної від мови “материнської” для вивчення дисциплін, мислення та навчання в цілому. Важливість CLIL лежить в тому, що вона (Система) базується на